

**Recenze: František Čermák: Frazeologie a idiomatika česká a obecná /
Czech and General Phraseology**

«Book review: František Čermák: Frazeologie a idiomatika česká a obecná / Czech
and General Phraseology»

by Aleš Klégr

Source:

Slovo a slovesnost (Slovo a slovesnost), issue: 2 / 2009, pages: 149-153, on www.ceeol.com.

stitutivního rysu evaluativnosti apod. Zajímavé je porovnání mluvených a psaných narativů.

Jiří Zeman se v příspěvku Přepínání mezi dobovými pojmenovacími registry věnuje problému, jak nejstarší generace provádí verbální strukturaci města (konkrétně Hradce Králové), tzn. jak v (auto)biografických vyprávěních vybírá z názvových registrů, které se během jejího života několikrát proměnily, pojmenování ulic, náměstí, budov, parků apod. Autor dokládá, že vyprávěčům se nejlépe vybavují ty systémy, které jsou bezprostředně spjaty s časovým zařazením tématu, tzn. pomáhají v rozhovoru toto téma konstituovat (to odpovídá známému poznatku, že např. při vyprávění o dětství mluvčí většinou sahá po verbálních prostředcích starší – dobové – podoby jazyka). Ve svém druhém příspěvku Zeman shrnuje základní projevy stáří v mluvě seniorů (Specifické rysy verbálních projevů způsobené stárnutím). Popisuje především problémy s vybavováním prozí a mnohomluvnost, zabývá se i komunikací osob postižených stařeckou demencí.

Charakteristika komunikace (nej)starších mluvčích by nebyla všestranná, kdyby si nevšímal zvučné stránky jejich řeči. Tomuto tématu se v rozsáhlé studii nazvané Tempo řeči seniorů věnuje Martin Havlík. Tempo řeči starých lidí je v příspěvku analyzováno jednak z hlediska teorie kontextualizace, jednak z hlediska konverzační analýzy.

Závěrem lze shrnout, že kniha Čeština v dialogu generací hodnotně přispívá k formování gerontologické lingvistiky, obohacuje českou jazykovědu o nové téma, inspirativní teoretická východiska a metodologické postupy, úspěšně se začleňuje do interdisciplinárního studia „historie všedního dne“ a představuje i příjemný zážitek pro čtenáře.

LITERATURA

- BALHAR, J., et al. (1992–2005): *Český jazykový atlas, 1–5*. Praha: Academia.
HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. – ZEMAN, J. (1999): *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha: Trizonia.

Zdeňka Hladká

*Ústav českého jazyka FF MU
Arna Nováka 1, 602 00 Brno*

František Čermák: Frazeologie a idiomatika česká a obecná / Czech and General Phraseology. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, 2007. 718 s.

Obsáhlá publikace přináší výbor z autorových studií z oblasti frazeologie/idiomatiky od začátku 70. let. Představuje průkopnickou práci, která možno říci konstituuje frazeologii/idiomatiku jako disciplínu (nejen) pro češtinu na moderních, promyšlených principech a uvádí ji do souladu se současnými trendy a poznatky v korpusové lingvistice. Vzhledem k tomu, že zařazené studie se během daného období objevily v různých čes-

kých i zahraničních periodikách, sbornících atd., česky i anglicky, je publikace dvojja-zyčná, tzn. ve čtyřech případech najdeme (více či méně) paralelní texty v plném českém i anglickém znění. Z ostatních 35 textů je 20 českých s anglickým souhrnem a 15 anglických s českým souhrnem. Celkem tedy publikace obsahuje 39 různých studií. Nejde přitom o pouhý soubor článků. Autor věnoval značné úsilí, aby vytvořil vyvážený ce-lek, systematicky pokrývající celou oblast. V rámci toho např. dokončil vlastně úplný monografický popis české frazeologie. Z téhož důvodu doplnil i několik nových studií, zejména obšírné, zastřešujícího pojednání *Základy a zásady frazeologie a idiomatiky*.

Práci zahajuje původní krátká stať (*Úvod: Idiomatika a frazeologie ve vztahu k ji-ným disciplínám*), která nastiňuje široké, ale konzistentní pojetí frazeologických/idio-matických jevů (jakékoli anomální kombinace jazykových jednotek nadané integrálním významem), umožňující identifikovat jejich přítomnost prakticky na všech rovinách jazyka, nejen lexikální, ale i syntaktické a morfologické (kombinace morfémů), i jejich vazbu na fonologii (specifická intonace větných frazémů ve funkci suprasegmentální-ho fonému). Rovněž upozorňuje na vztahy a uplatnění těchto jevů, pokud jde o další disciplíny jazykové (stylistika, rétorika, dialektologie, etymologie, lingvistická sémio-tika) i nejazykové (vliv historických událostí na vznik frazémů/idiomů, jejich informač-ní přínos pro etnografii, příp. antropologii, využití v literatuře, hudbě a malířství, spe-cifické rysy z hlediska psychologického, kognitivního či logického). Vlastní studie jsou tematicky rozděleny do čtyř oddílů: A) Teorie a podstata, řešící obecné otázky a pro-blémy spojené s touto oblastí jazyka; B) Typy a oblasti, shrnující, jak vyplývá z názvu, stať vymezující některé základní typy frazémů/idiomů; C) Studie, obsahující sondy analyzující konkrétní frazeologické jednotky a aspekty jejich užívání; a konečně D) Frazeografie, nastiňující problematiku slovníkového popisu frazeologických/idiomatic-kých jednotek. Pořadí oddílů sleduje logickou linii od nejobecnějšího a nejabstraktněj-šího popisu k nejkonkrétnějšímu (slovníkovému zpracování a jeho metodice).

Klíčovou částí je první oddíl, *Teorie a podstata*, a v rámci něho zmíněné *Základy a zásady frazeologie a idiomatiky*. Dá se říci, že shrnují nejdůležitější poznatky, kterých se autor během daného období dobral, a zaslouží si proto podrobnější popis. Především je třeba zmínit Čermákovo pojetí frazému/idiomu, které se odpoutává od běžné defi-nice idiomu jako víceslovného spojení charakterizovaného ustáleností, reprodukovatelností a sémantickou nekompozitností, protože nepostihuje všechny typy frazémů, a rozšiřuje ho o koncept mnohostranné anomálie (nepravidelnosti), formální (gramat-tické), sémantické a kolokační. Různé typy anomálií v různé míře frazémy/idiomy charakterizují a vymezují stupeň jejich idiomatizace (frazeologizace) či idiomatičnosti (anomálnosti) od nejvyšší až po nejnižší (kvazifrazémy a kvazidiomy). Důsledně při-tom uplatňuje hledisko syntagmatické a paradigmatické (použití komutačního testu při zkoumání paradigmatické volnosti/omezenosti spojení).

Jak je zřejmé, Čermák důsledně zachovává dichotomii frazém (kombinatorický útvar z hlediska formálních rysů) a idiom (lexikální jednotka z hlediska sémantického). Odmítá snahy určovat vnitřní syntaktické vztahy mezi komponenty frazému (vzhledem k nemožnosti jejich synchronní objektivní analýzy). Při popisu frazému vychází z vněj-ší analogie mezi jeho komponenty a slovními druhy pravidelného jazyka. Strukturu

frazému chápe jako invariantní kombinací slovnědruhových forem (autosémantických, synsémantických komponentů i tzv. substitutů, zájmen, číslovek ap.) s fixním pořadím spojených explicitním relátorem (nebo implicitní relací) a valencí (zahrnující valenční prvek). Také integrální význam idiomu vnímá jako anomální a nemotivovaný ve vztahu k jeho komponentům. V textu najdeme celou řadu zajímavých a originálních postřehů o frazémeh/idiomech (i jejich vztahu k jednotkám pravidelného jazyka, Čermák mluví o lingvistice pravidelného jazyka). Pozornost je věnována např. složkám a aspektům jejich významu (složce nociónální a zejména výraznější pragmatické, tzn. expresivní, symbolické či evaluativní), otázkám variantnosti (rozlišuje varianty systémové a ustálené a varianty neustálené, autorské, z hlediska typu potom varianty syntagmatické a paradigmatické, a to komponentní a relační) a konečně otázce systému a klasifikace frazémů/idiomů.

Na základě (vnější) povahy komponentů a roviny, do níž náleží, stanovuje formální klasifikaci pěti, resp. šesti tříd. Jde o frazém/idiom: 1. lexikální (jednoslovný lexém složený z morfemtických komponent: *předsevzetí*), 2. kolokační (víceslovný nevětný, se slovními komponenty auto- a/nebo synsémantickými: *co do, chytat lelky, od oka*), k nimž lze přiřadit už zmíněné kolokační kvazifrazémy/idiomy různého typu (*kočičí hlavy, mrtvý chod, ve srovnání s, být potřebný, zarytě mlčet, dávat pozor*) na přechodu k pravidelnému jazyku, 3. propoziční (větný s komponenty auto- a/nebo synsémantickými a kolokačními: *To tak!, Chcíp tam pes, To je pro něj španělskou vesnicí*), 4. polypropoziční monosubjektový (tj. neinteraktivní s komponenty kolokačními a zejm. propozičními: *Mladí ležáci, staří žebráci, Kdo pozdě chodí, sám sobě škodí*), 5. polypropoziční intersubjektový (zahrnující různé mluvčí, s obdobnými komponenty: *Pozdrav pámbu! – Dejž to pámbu!*). Vedle toho rozlišuje i řídké frazémy/idiomy interstratální (složené z komponentů různých rovin: *dát někomu, co se do něj vejde* [lexém, propozice]).

Následuje podrobnější popis jednotlivých formálních tříd, počínaje strukturně a výrazově nejbohatšími kolokačními idiomy/frazémy. Čermák dokládá, že na rozdíl od pravidelného jazyka realizuje tento typ všech šestnáct dvojmístných variací čtyř základních autosémantik (s celou řadou podtypů). Podobná rozmanitost se objevuje u idiomů/frazémů se synsémantickými komponenty (předložka, spojka, částic a čtyři další druhy, zájmena, číslovky, citoslovce a monokolokabilní slova, např. *jakž takž*), které z možných 49 variací uplatňují 26, a dále u typů kombinujících auto- a synsémantika (zmíněno je 28 realizovaných binárních kombinací!). V rámci této třídy se vyčleňují tři specifické struktury, přirovnání (*pít jako duha*), binomiály (*krev a mlíko, hlava nehlava*) a verbonominální kvazifrazémy (subtyp struktury V-S, *věnovat pozornost*).

Neméně rozpracovaný je popis frazémů a idiomů (poly)propozičních monosubjektových do různých tříd, a to z hlediska formálně strukturního, sémantického a funkčního, rozlišujícího funkci komunikativní (kontaktovej, vokativní, tematickou, metajazykovou) a pragmatickou (např. frazémy faktuální, voluntativní, expresivní ad.). Z těchto hledisek jsou také hodnoceny některé tradiční propoziční typy frazémů (přísloví, hesla, kontaktovej formule, citáty, okřídlená slova atd.). Výčet uzavírá nástin frazémů/idiomů polypropozičních intersubjektových (zejm. dialogických, jako jsou korelované pozdravy, zdvořilostní fráze, kontaktovej formule, žertovné reakce a repliky, interak-

tivní anekdoty, hádanky aj.) a kratičkový oddíl o frazémeh lexikálních (podrobněji se jimi zabývá úvodní studie v Oddílu B).

Popis základů a zásad frazeologie a idiomaticy dovršuje komplexní pohled jednak na jednotlivé složky funkce idiomů a frazémů (funkce strukturní, tj. dělení frazémů kolokačních na adkolokační a adpropoziční, frazémů propozičních na indikativní, imperativně vokativní a interogativní; funkce pojmenovávací, nominativní, zvl. deznativní a pragmatická, tj. dělení frazémů kolokačních na deznátory a operátory a propozičních na typ vokativní, tematický, mediální a situační), jednak na zřídka zmiňovanou otázku transformace frazémů a idiomů. Čermák opět předkládá velmi diferencovaný nástin hlavních typů transformací strukturních (taktéž individuálních a aktualizálních), a to typ mezirovinový (lexikalizace, transformace kolokační, propozicionalizace) a vnitrorovinný, podrozdělený na mezistrukturní (nominalizace, adjektivizace, verbalizace, komparativizace) a vnitrostrukturní (syntagmatické a paradigmatické). Závěr přináší zobecnění základních charakteristik této oblasti jazyka (univerzálnost, vágnost, ekonomičnost, nominační potencialita, převážně evaluativní ráz atd.). Oddíl Teorie a podstata pak pokračuje studiemi, které přímo či nepřímo navazují na základní otázky této oblasti (např. aktuální problémy, podstata, funkce, identifikace, statistické metody vyhledávání, univerzálnost frazémů a idiomů).

Vzhledem k množství nastolených témat v dalších oddílech a omezenému prostoru recenze nelze než se uchýlit k přehledovému výčtu. Oddíl B, Typy a oblasti, je věnován podrobnějšímu popisu jednotlivých typů frazémů a idiomů v češtině (lexikálním, nominálním, modifikačním, verbálním, propozičním, ale i přirovnáním a binomiálům). Uzavírá ho stručný přehled historie české frazeologie a idiomaticy. Svým obecnějším, kontrastivním přístupem (angličtina, čeština) se vymyká studie o gramatických idiomtech (víceslovných funkčních výrazech, zejm. předložkách). Čermák zde aplikuje svoji koncepci idiomu i na tuto opomíjenou oblast. Oddíl C, Studie, se zaměřuje na specifické jevy, ať už jednotlivé dílčí podtypy frazémů (kolokace abstraktních substantiv, verbální frazémy s *býti*) nebo na užívání, resp. využití frazémů/idiomů v současné češtině z obecného hlediska, příp. v konkrétních (kon)textech (novinové úvodníky, biblické texty). Několik studií je věnováno tématu blízkému Čermákovu srdci, českým příslovím, která jsou popisována z různých úhlů (jejich introduktory, variabilita, využití v textu, paremiologické minimum). Závěrečný oddíl D, Frazeografie, se opět pohybuje ve dvou rovinách, obecně teoretické (Frazeografie, Frazémy a lexikografie, hledání kritérií) a konkrétní praktické, která reflektuje autorovu osobní zkušenost s tvorbou monumentálního Slovníku české frazeologie a idiomaticy (Čermák et al., 1983–1994). Protože jednotlivé části publikace nevznikly naráz, nýbrž v různých obdobích a k různým příležitostem, nejenže se místy překrývají a doplňují, ale je na nich možné sledovat, jak autor postupně a z různých stran dospívá ke své koncepci. Zároveň je patrné, jak díky postupné krystalizaci Čermákovu pojetí vyzárá a v konečném efektu se stává nosné pro systematický popis idiomaticy/frazeologie konkrétního jazyka. Je to koncepcí o to cennější, že je prověřena na rozsáhlém jazykovém materiálu.

Konečně stojí za zmínku, že Čermáková fascinace frazeologií/idiomaticou, není v žádném případě náhodná, ale má své hluboké kořeny. Existuje tu totiž širší vazba,

a to nejen Čermák, lexikolog, usilující o uchopení komplexních (a nepravidelných) lexikálních pojmenování, a Čermák, lexikograf, zastánce hesla „Lepší jeden slovník než deset gramatik, je-li dobře udělán“, odrážejícího jeho zkušenost s výrazovou pestrostí jazyka a odpor k introspektivním gramatickým teoriím na materiálově chudých základech. Zapadá do ní i Čermák, zakladatel Ústavu (a) Českého národního korpusu, tedy korpusový lingvista, přesvědčený stejně jako John Sinclair, že korpusová lingvistika směřuje k zásadnímu přehodnocení pohledu na jazyk. Ta totiž ukazuje mimo jiné, že kombinatorické jazykové jednotky („idiom principle“, „coselections that harmonise meanings across long stretches of text“) hrají zásadní roli při produkci textu a jeho významu. Není divu, že to, co Biber poznamenává o Sinclairově výboru statí *Trust the Text* (Sinclair, 2004), platí v našem kontextu o Čermákově práci: staví před čtenáře nutnost uvědomit si význam lexikálních výrazů větších než slovo pro lexikální i gramatickou teorii.

LITERATURA

ČERMÁK, F., et al. (1983–1994): *Slovník české frazeologie a idiomatiky, 1: Přirovnání, 2: Výrazy ne-slovesné, 3: Výrazy slovesné*. Praha: Academia.

SINCLAIR, J. (2004): *Trust the Text: Language, Corpus and Discourse*. London – New York: Routledge.

Aleš Klégr

*Ústav anglistiky a amerikanistiky FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<ales.klegr@ff.cuni.cz>*

Aleš Klégr: Tezaurus jazyka českého: Slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 1189 s.

Abeceda jako princip organizace slovníku je tradičně spolehlivá u jazyků užívajících latinku a uchyluje se k ní pro její výhodnost a širokou známost vlastně i čínština; umožňuje ale hledat jen to slovo, které už známe a jen si ověřujeme pravopis či dohledáváme další informace. Nepomáhá nám však, nemůžeme-li si na dané slovo vzpomenout, anebo ho dokonce neznáme a naopak potřebujeme zjistit, jestli vůbec existuje a jestli by se nám pro naše vyjádření mohlo hodit. I když slovníků alfabertických má čeština, stejně jako většina jazyků dalších, víc, slovníků toho druhého typu, kterým se nejčastěji říká *tezaurus* (popř. slovník ideografický, ideologický, věcný, tematický, onomaziologický a všelijak jinak), je poskrovnu a čeština je dosud vlastně neměla.

To „vlastně“ tu naznačuje, že tu něco přece jen bylo: J. A. Komenský napsal ve své době *Orbis pictus*, který by se řečeno dnešní terminologií dal plným právem nazvat dobovým bestsellerem (protože měl navíc obrázky a povahu jakési učebnice), a to celoevropským, i proto, že se jeho užitečnost pochopila rychle a slovník vycházel ve více zemích a jazykových mutacích. I u nás se po druhé světové válce potřeba takového slovníku vynořila znovu mezi překladateli, kteří jako praktici dobře věděli, co chtějí